

MAREK PARYŻ

LITERACKA PANORAMA EUROPY ŚRODKOWOSCHODNIEJ

History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries (Historia kultur literackich Europy Środkowoschodniej. Zbieżności i rozbieżności w XIX i XX wieku) to zakrojony na szeroką skalę projekt wydawniczy, który docelowo będzie obejmował cztery tomy, każdy o objętości pięciuset, sześciuset stron. Dotychczas ukazały się trzy części – w latach 2004, 2006 i 2007. Ta monumentalna publikacja należy do serii *Comparative History of Literatures in European Languages (Historia porównawcza literatur w językach europejskich)*, prowadzonej przez prestiżowe amsterdamsko-filadelfijskie wydawnictwo John Benjamins we współpracy z Międzynarodowym Towarzystwem Literatury Komparatystycznej. Koordynatorami projektu, a zarazem redaktorami opublikowanych tomów, są John Neubauer z Uniwersytetu w Amsterdamie oraz Marcel Cornis-Pope z Virginia Commonwealth University w Stanach Zjednoczonych. Każda część *History of Literary Cultures* zawiera artykuły kilkudziesięciu specjalistów z uniwersytetów wschodnio- i zachodnioeuropejskich, tudzież amerykańskich i kanadyjskich, przy czym znaczącą grupę autorów stanowią osoby pochodzące z krajów Europy Środkowoschodniej, ale na stałe wykładające na Zachodzie. Stronę polską w tym projekcie reprezentują między innymi tak utytułowani literaturoznawcy, jak Monika Adamczyk-Garbowska, Zofia Mitosek, Ewa Wąchocka i Włodzimierz Bolecki.

Inaugurujący serię tom składa się z dwóch rozbudowanych części: pierwsza poświęcona jest literaturze z okresów przełomów politycznych, a druga wybranym gatunkom literackim, ze szczególnym uwzględnieniem powieści historycznej. Co ciekawe, redaktorzy przedstawiając historię związków literatury z najważniejszymi wydarzeniami politycznymi odwracają chronologię, to znaczy obierają za punkt wyjścia rok 1989 i doprowadzają tok narracji do końcowych dekad XVIII wieku. W ten sposób już na początku akcentują odzwierciedloną w tekstach symboliczną wymowę powtórzeń historycznych dramatów, jak również uczulają czytelnika na skomplikowane metody rekonstrukcji kontekstu. O ile tom pierwszy rzuca światło na zjawiska takie jak następstwo epok, czyli definiowane przede wszystkim w kategoriach temporalnych, o tyle drugi kieruje uwagę na uwarunkowania przestrzenne, koncentrując się na zagadnieniach mitologizacji miast (na przykładach Wilna, Tallina, Gdańska, Bukaresztu, Budapesztu, Pragi, Petersburga i innych), roli regionów w kształtowaniu zbiorowej świadomości lokalnych grup oraz indywidualnej estetyki wybranych pisarzy, znaczenia diaspory w procesie wylaniania się „wyobrażonych społeczności” – by użyć słynnego terminu ukutego przez Benedicta Andersona. Tom trzeci podejmuje problematykę instytucjonalizacji literatury, powstawania kanonu, po-

wiązań literatury z folklorem, dziejów narodowej krytyki literackiej. Planowany ostatni tom serii będzie zawierał omówienia charakterystycznych typów postaci w różnych tradycjach literackich Europy Środkowowschodniej.

Każdy tom gromadzi artykuły ogniskujące się na trzech, czterech kluczowych tematach, dzięki czemu kompozycja całości wydaje się spójna. A o tę spójność nie było łatwo, zważywszy na rozpiętość poruszanych zagadnień oraz na różnorodność stylów i perspektyw licznych autorów. Nawiasem mówiąc, w kolejnych częściach *History of the Literary Cultures* zdarzają się rozdziały, w których przekrojowe, kilkunasto-, a nawet kilkudziesięciostronicowe omówienia sąsiadują z krótkimi szkicami na temat jednostkowych zjawisk. Takie strukturalne zróżnicowanie nie jest bynajmniej wadą publikacji, urozmaica rytm narracji. Zmienność perspektyw dobrze ilustruje zamieszczony w trzecim tomie podrozdział o cenzurze po drugiej wojnie światowej; otóż z jednej strony znajdziemy w nim teksty opisujące ogólne praktyki cenzorskie na Słowacji, Węgrzech, na Łotwie w epoce sowieckiej i w Polsce, a z drugiej – analizy sytuacji autorów, których perypetie z cenzurą wydają się symptomatyczne. Zatem Kees Mercks z Uniwersytetu w Amsterdamie w ciekawym artykule pokazuje różnice między trzema wersjami opowiadania Bohumila Hrabala *Jarmilka* i sugeruje, iż czeski pisarz, na skutek perswazji cenzora, albo przewidując cenzorskie obiekcje, usunął z najwcześniejszej wersji żartobliwe aluzje polityczne oraz fragmenty nieco obsceniczne i nadał stylowi utworu kształt bardziej standardowy.

Najistotniejsze kwestie, jakie musieli rozwiązać pomysłodawcy *History of the Literary Cultures*, dotyczyły metody odtworzenia kontekstów literackich i nieliterackich oraz naświetlenia powiązań między nimi, a także ujęcia opisywanych zjawisk w taki sposób, by pokazać ich narodową, etniczną czy też regionalną charakterystykę, a jednocześnie uwypuklić ponadnarodowe implikacje. We wstępie do całej serii Cornis-Pope i Neubauer formułują pytanie o istotę narodowej historii literatury i – nie negując takiej koncepcji literackiej historiografii – stwierdzają, że cechuje ją nieunikniona tendencja do zawężania pola widzenia i że opiera się ona na uprzywilejowanych narracjach, które często nie uwzględniają opisów doświadczeń grup, by tak rzec, mniej reprezentatywnych dla danej nacji, ale identyfikujących się z nią. W pewnym sensie polifoniczna struktura wszystkich tomów współgra z polifoniczną naturą utworów tworzonych na terenach Europy Środkowowschodniej w XIX i XX wieku, nierzadko w opozycji do hegemonicznych dyskursów narzucanych mniejszym narodom przez ówczesne mocarstwa; współgra też z sytuacją dialogu między tekstami wyrastającymi z różnych społecznych i kulturowych uwarunkowań.

Znamienne, że autorzy artykułów nie doszukują się na siłę podobieństw między procesami historycznoliterackimi; typowe analizy porównawcze pojawiają się raczej okazjonalnie, ale są one znaczące – wspomnijmy choćby omówienie gatunku powieści rodzinnej na podstawie dzieł Isaaca Bashevisa Singera i Włodzimierza Odojewskiego pióra Zofii Mitosek w pierwszym tomie. Takie przedstawienie tematów nie umniejsza komparatystycznej wartości esejów pomieszczonych w *History of the Literary Cultures*, albowiem istotą porównań jest – albo ewidentny, albo implikowany – paralelizm zjawisk ujętych pod kątem dziedzictwa określonych społeczności lub z perspektywy osobistych przeżyć pisarzy.

Równoległe przedstawienie procesów, jakie dokonywały się w literackich kulturach Europy Środkowowschodniej na przestrzeni ostatnich dwóch wieków, nie tylko pozwala wychwycić estetyczne i historyczne korespondencje, ale też zachęca do zastanowienia się nad ewentualnymi punktami zbieżnymi w tych obszarach, które nie zostały opisane. Na przykład gdy w zamieszczonym w pierwszej części podrozdziale, poświęconym problematyce historycznej w kinematografii, pojawia się szczegółowe omówienie filmów Istvána Szabó, od razu powstaje pytanie o innych reżyserów wschodnioeuropejskich uwikłanych

w dzieje regionu w niemniejszym stopniu niż węgierski mistrz kina. Dokonując koniecznej selekcji tematów, Cornis-Pope i Neubauer zbudowali swoisty system odniesień, względem którego – na zasadzie analogii lub przeciwieństwa – można analizować te zjawiska, które nie zostały uwzględnione w *History of the Literary Cultures*, lub też obecne są tylko we wzmiankach. Rzecz jasna redaktorzy nie dążyli do stworzenia zgoła utopijnego „dzieła zamkniętego”, wszak trudno wyobrazić sobie jakąkolwiek wyczerpującą formułę opisu historycznoliterackiego, a już zwłaszcza w skali ponadnarodowej. Autorzy artykułów nakreślili kontury literackiej mapy Europy Środkowowschodniej, ale wypełnili tylko niektóre wyeksponowane na niej miejsca.

Literatura tworzy wielowymiarowe relacje z kontekstami nieliterackimi, ale też sama dla siebie wyznacza kontekst w postaci tradycji literackiej. Tradycja zaś stanowi pole napięć, w którym jedne rodzaje narracji konkurują o prymat z innymi. Odzwierciedleniem tego procesu jest z kolei powstawanie kanonów oraz zmiany, jakie z biegiem czasu w nich zachodzą. Kwestia kanoniczności tekstów literackich należy do tych zagadnień, które najbardziej zaprzatają uwagę redaktorów i autorów *History of the Literary Cultures*, o czym świadczy na przykład to, iż w trzecim tomie znalazł się duży rozdział o tworzeniu narodowych historii literatury. Wszakże prawie każdy rozdział zawiera artykuły, które jeśli nie stawiają bezpośrednich pytań o status najwyraźniej obecnych w kanonie utworów oraz trendów pisarskich i artystycznych, to takowe pytania implikują. Zatem w pierwszym tomie serii obok omówień twórczości polskich romantyków, tekstów z czasów pierwszej i drugiej wojny światowej, pisarstwa okresu odwilży czy też poezji dwudziestowiecznej, znalazł się szkic Moniki Adamczyk-Garbowskiej i Antony'ego Polnsky'ego o literackim dorobku polskich Żydów. Kilka esejów poświęconych dziełom wschodnioeuropejskich pisarzy żydowskich pomieszczono również w drugim tomie, gdzie jednym z przewodnich wątków jest wielokulturowy charakter miast Europy Środkowowschodniej, postrzeganych jako przestrzenie przenikania się kultur i powstawania hybrydycznych form sztuki. Autorzy *History of the Literary Cultures* rekonstruują znane kanony i jednocześnie poszerzają ich granice; to pierwsze zadanie jest o tyle istotne, że mamy do czynienia z publikacją adresowaną do czytelników anglojęzycznych, niekoniecznie posiadających specjalistyczną wiedzę. Tacy odbiorcy często potrzebują informacji dość rudymenarnych.

History of the Literary Cultures of East-Central Europe to publikacja pod wieloma względami wyjątkowa. Imponuje skala projektu i różnorodność tematów. Wartość informacyjna zebranych artykułów jest ogromna. Autorzy esejów przypominają o znaczeniu pisarzy z Europy Środkowowschodniej w kanonie literatury światowej. Wreszcie *History of the Literary Cultures* może się okazać nieocenioną inspiracją dla naukowców jako świadectwo wręcz nieograniczonych możliwości komparatystyki literackiej.

History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries. Pod redakcją Marcela Cornis-Pope'a i Johna Neubauera. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia. Tom I – 2004, ss. 648. Tom II – 2006, ss. 512. Tom 3 – 2007, ss. 522.